

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

**РОСІЙСЬКА ПОЛІТИКА
В ЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ:
ЗАГРОЗИ Й ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ**

Аналітична доповідь

Київ 2020

Електронну версію аналітичної доповіді розміщено на: <http://www.niss.gov.ua>

*За повного або часткового відтворення цієї публікації
посилання на видання обов'язкове*

Авторський колектив:

Александров О., завідувач відділу зовнішньої політики центру зовнішньополітичних досліджень;

Филипенко А., завідувач сектору досліджень південного регіону у місті Одеса центру регіональних досліджень

Власенко Р., головний консультант відділу зовнішньої політики центру зовнішньополітичних досліджень;

Замікула М., старший науковий співробітник відділу зовнішньої політики центру зовнішньополітичних досліджень;

Кравченко В., старший науковий співробітник відділу зовнішньої політики центру зовнішньополітичних досліджень;

Орлик В., головний консультант відділу зовнішньої політики центру зовнішньополітичних досліджень;

Белесков М., головний консультант відділу воєнної політики центру безпекових досліджень.

За загальною редакцією І. Веремія, керівника центру зовнішньополітичних досліджень, М. Паламарчука, заступника керівника центру зовнішньополітичних досліджень

Російська політика в Чорноморському регіоні: загрози й виклики для України : аналіт. доп. / [Александров О., Филипенко А., Власенко Р. та ін.] ; за заг. ред. І. Веремія, М. Паламарчука. Київ : НІСД, 2020. 37 с.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
1. ЧОРНОМОРСЬКІ КРАЇНИ: ЕКОНОМІЧНИЙ ТА ВІЙСЬКОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ.....	6
2. ЦІЛІ ТА РЕСУРСИ ПОЛІТИКИ РОСІЇ В ЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ.....	11
3. ВІДНОСИНИ РОСІЇ І ТУРЕЧЧИНИ: КОНФЛІКТ І СПІЛЬНІ ІНТЕРЕСИ.....	14
4. РОСІЯ І «НОВІ» ЧОРНОМОРСЬКІ ЧЛЕНИ НАТО І ЄС.....	19
4.1 <i>Росія та Болгарія: у пошуках слабкої ланки в ЄС.....</i>	19
4.2 <i>Росія та Румунія: російське «миролюбство» проти румунського «експансіонізму»</i>	23
5. ПОЛІТИКА РОСІЇ ЩОДО УКРАЇНИ, ГРУЗІЇ ТА МОЛДОВИ.....	26
5.1 <i>Росія та Республіка Молдова: прагнення зберегти у сфері впливу.....</i>	27
5.2 <i>Російська політика щодо Грузії: агресія та «м'яка сила».....</i>	29
5.3 <i>Чорноморський вимір політики РФ щодо України.....</i>	32
6. ВІДПОВІДЬ УКРАЇНИ НА ВИКЛИКИ РОСІЙСЬКОЇ ЕКСПАНСІЇ.....	33

ВСТУП

Домінування в Чорноморському регіоні (ЧР) забезпечує Росії статус регіонального лідера. ЧР має для РФ стратегічне значення як:

- плацдарм для зміцнення позицій на Балканах, у Середземному морі, на Близькому Сході, у Північній Африці з одночасним обмеженням західного впливу;
- перехрестя торговельних шляхів й енергетичних потоків з Азії до Європи;
- джерело природних ресурсів (зокрема, біологічних, газу, нафти).

Прагнення РФ забезпечити виключний контроль над акваторіями Чорного і Азовського морів підривають основи міжнародного права, збільшують ставки в потенційному воєнному протистоянні (більшість інших держав регіону є членами або партнерами НАТО). Найсерйозніші загрози наявній системі європейської безпеки постали саме в Чорноморському регіоні: війна РФ і Грузії у 2008 р., окупація Криму й дальша агресія РФ проти України у 2014 р.

За результатами цих конфліктів, а також через мілітаризацію окупованого Криму, пришвидшену модернізацію Чорноморського флоту РФ і зростання військових спроможностей Південного військового округу Росія багатократно посилила можливості для контролю Чорного моря, впливу на європейську безпеку, просування власних інтересів у прилеглих регіонах, реалізації енергетичних проєктів у Південно-Східній Європі та зміцнення присутності на Близькому Сході.

Агресивна політика Росії у регіоні у багатьом суперечить інтересам інших причорноморських держав і нерідко повністю ігнорує їх. Передусім це стосується **України**. Для нашої країни Чорноморський регіон важливий з погляду безпеки країни та є майданчиком співпраці з НАТО. Крім того, вихід до Чорного та Азовського морів має стратегічне значення, з економічного і логістичного погляду, забезпечуючи вихід до Світового океану. Чорне та Азовське моря є єдиним доступним торговельним сполученням з деякими країнами регіону (Грузія, Туреччина) і забезпечують український експорт на світові ринки. З іншого боку, Україна є важливим партнером у логістичних маршрутах Східної Європи. Крім того, вихід до моря забезпечує Україні розвиток суднобудівної галузі й відповідних технологій, що є важливим складником української економіки та ОПК. Лише вилов морепродуктів у Чорному морі склав для України у 2019 році 97,2 тисячі тон.

Подібну до української чорноморську політику здійснює **Грузія**. Вона підпорядковується завданням протидії російській агресії, відновлення територіальної цілісності та інтеграції у ЄС та НАТО. Чорне море розглядається як важлива ланка, через яку встановлюється зв'язок Тбілісі з Європою. Грузія підтримує посилення ролі Північноатлантичного альянсу в регіоні, оскільки бачить у цьому інструмент для стримування РФ, яка безпосередньо порушує грузинський суверенітет в акваторії Чорного моря, окупувавши Абхазію.

Політика *Туреччини* щодо ЧР підпорядковується прагненню країни знайти баланс між власними регіональними амбіціями, зобов'язаннями в межах НАТО й небажанням загострювати відносини з Росією. Приділяючи особливу увагу Близькому Сходу та Східному Середземномор'ю, Анкара прагне забезпечити тривалу стабільність на північних кордонах, засновану на ідеях багатосторонньої співпраці чорноморських держав і мінімізації впливу зовнішніх акторів на регіон.

З трьох чорноморських держав - членів НАТО *Румунія* найпослідовніше стає за збільшення військової присутності Північноатлантичного альянсу в Чорному морі. Це зумовлено як зростанням безпосередніх воєнних загроз з боку Російської Федерації, так і намаганням протидіяти російським впливам у Молдові, яка перебуває в зоні румунських інтересів. Чорноморський регіон має також важливе значення для економіки Румунії: завдяки виходу до гирла Дунаю та каналу Чернаводе-Констанца транспортна мережа країни є важливим елементом транспортної мережі Європи. Останніми роками зростає роль континентального шельфу у видобуванні вуглеводнів і забезпеченні енергетичної безпеки Румунії.

Політика *Болгарії* щодо Чорноморського регіону зумовлена, швидше, економічними інтересами (Чорне море відіграє важливу роль як маршрут постачання енергоносіїв), ніж питаннями воєнної політики та безпеки. У політичному плані більше уваги приділяється регіону Західних Балкан і, зокрема, відносинам із Північною Македонією (у Болгарії продовжують вважати македонців частиною болгарського етносу, а македонську мову - діалектом болгарської¹).

Молдова не має безпосереднього виходу до Чорного моря. Проте вона відіграє важливу роль у політиці Росії в Чорноморському регіоні, насамперед через наявність на її території нерегульованого придністровського конфлікту та російського військового контингенту. Крім того, інтереси Румунії в Молдові перетворює країну на один із ключових чинників російсько-румунських відносин.

Чорне море історично було місцем зіткнення стратегічних інтересів не лише регіональних, а й *позарегіональних держав*.

ЧР є зоною інтересів глобальних гравців: США, Європейського Союзу та його держав-членів, НАТО. *Сполучені Штати* зацікавлені в обмеженні російського домінування на Чорному морі, що стало можливим унаслідок агресії проти України. Реальна загроза повного контролю Чорного моря з боку РФ є вагомою підставою для застосування механізмів стримування російського впливу в регіоні у спосіб посилення південно-східного флангу *НАТО* (розгортання систем протиповітряної і берегової оборони в Румунії і Болгарії; розширення навчань військово-морських сил Альянсу щодо посилення взаємодії із залученням 6-го флоту ВМС США; сприяння Україні та Грузії у розвитку національного оборонного потенціалу тощо). Геополітична стратегія США щодо країн Чорноморського регіону загалом пов'язана з продовженням політики інтеграції регіональних держав у євроатлантичні структури.

¹ Між Болгарією і Македонією активізувалася суперечка щодо македонської мови URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29661232.html>, Болгарія висунула умови Північній Македонії для вступу в ЄС: переписати історію, відмовитися від мови URL:

Держави Чорноморського регіону різною мірою залучені до процесів європейської інтеграції як члени ЄС або через співпрацю у форматі «Східного партнерства». Стабільне економічне зростання і безпека регіону, що є частиною Європейського простору, значною мірою сприятиме підвищенню як геоекономічного, так і геополітичного статусу *Євросоюзу*. Політика невизнання окупації Криму є визначальним чинником подальшого розвитку співпраці ЄС з країнами регіону в економічних, транспортних та інфраструктурних проєктах, зокрема на підставі Ініціативи ЄС щодо Чорноморської синергії.

Активне використання російською стороною асиметричних методів боротьби, спрямованих, зокрема, на радикалізацію внутрішньополітичних процесів усередині держав, відчутно знизило стабільність у Чорноморському регіоні. Зростає загроза ескалації конфліктів, спроможних стати безпосереднім викликом для НАТО.

Відмінні інтереси держав регіону, а також відсутність спільного сприйняття загрози значно ускладнюють вироблення ефективної стратегії протидії агресивній політиці РФ. Неможливість вирішення безпекових питань на Чорному морі виключно воєнними засобами зумовлює пошук комплексних стратегічних рішень, які поєднали би класичні підходи військового стримування із здобутками щодо протидії гібридним загрозам.

1. ЧОРНОМОРСЬКІ КРАЇНИ: ЕКОНОМІЧНИЙ ТА ВІЙСЬКОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ

Республіка Болгарія

Номінальний ВВП Болгарії у 2019 р. склав 66,3 млрд дол. США (72 місце у світі). Населення країни становить 7 млн осіб, показник ВВП на душу населення - 9,5 тис. дол. США. Основними економічними секторами є енергетика, добувна галузь, машинобудування, сільське господарство й туризм.

Протягом останніх років видатки на оборону сягали 1,4-1,7 % від ВВП. У 2019 р. Болгарія ухвалила рекордний оборонний бюджет, завдяки чому військові видатки збільшилися на 127 % (найвищий темп зростання серед європейських країн). Оборонні видатки країни у відповідному році становили до 3,25 % від ВВП (2,13 млрд дол. США). Збільшення пов'язане із закупівлею багатоцільових бойових літаків F-16V Block 70.

Військово-морські сили Болгарії є відносно незначними: 4 фрегати (3 - типу Wielingen, побудовані в Бельгії у 70-ті роки ХХ ст., 1 - сторожовий корабель радянського проєкту 1159, того самого періоду), 3 корвети (радянський проєкт 1241), 3 тральщики. Болгарія планує закупити два багатоцільових корвети, які мають замінити корвети (малі протичовнові кораблі) радянської побудови.

Військово-повітряні сили Болгарії мають на озброєнні 15 МіГ-29 (за різними даними, у придатному для використання стані - від 4 до 7 літаків) та 14 штурмовиків Су-25. У 2019 р. досягнуто домовленості між США та Болгарією щодо придбання 8

багатоцільових бойових літаків F-16V Block 70, які мали замінити радянські/російські МіГ-29. Загальна сума контракту становить 1,256 млрд дол США і передбачає постачання літаків до 2023 року.

Республіка Грузія

Економіка Грузії демонструє стабільні показники розвитку. ВВП країни в 2019 р. склав 15,9 млрд дол. США (116 місце у світі). У перерахунку на душу населення це становить 4,3 тис. дол. США. Загалом у Грузії на підконтрольних Тбілісі територіях мешкає 3,72 млн жителів; ще близько 300 тис. мешкають в окупованих регіонах – Абхазії та Південній Осетії. Ключовими галузями економіки є металургія, видобуток корисних копалин, сільське господарство, машинобудування, туризм. На Чорноморському узбережжі розташовані важливі порти Батумі й Поті. У транзитній сфері країна співпрацює з Туреччиною та Азербайджаном. Економічні позиції Грузії у Чорному морі підірвані внаслідок окупації Абхазії Росією - значна частина узбережжя й шельфу не контролюється грузинською владою.

Оборонний бюджет країни останніми роками стабільно є на рівні 2-2,3 % від ВВП. У 2019 р. оборонні видатки країни становили 311 млн дол. США. Втім, у Тбілісі майже відсутні військові засоби для захисту власних інтересів у Чорному морі. ВМС Грузії були ліквідовані після російсько-грузинського конфлікту 2008 р., а його підрозділи передані береговій охороні. Сьогодні вона має на озброєнні виключно патрульні катери (зокрема, нещодавно передані Сполученими Штатами 2 катери типу *Island*). Грузинська авіація також не є численною: 3 літаки Су-25 (ще 6 перебувають на зберіганні). Лише протиповітряний компонент Збройних сил Грузії (посилений останніми роками французькими радіолокаційними станціями й системами близького радіусу дії) може бути використаний при спільних операціях з партнерами.

Республіка Молдова

Відповідно до ст. 11 Конституції *Республіка Молдова проголосила «постійний нейтралітет» та не дозволяє розміщення на своїй території «збройних сил інших держав»*. Молдова належить до найбідніших країн Європи, ВВП країни в 2019 р. склав 11,7 млрд дол. США (136 місце у світі), або 3,3 тис. дол. США на душу населення. Кількість населення Молдови становить 2,68 млн осіб на підконтрольній уряду території, ще близько 470 тис. проживають у Придністровському регіоні. Провідною економічною галуззю є сільське господарство.

Видатки на оборону протягом останніх 10 років залишалися на рівні 0,3-0,5 % ВВП. У 2019 р. оборонний бюджет країни становив 42,1 млн дол. США. Молдова не має бойових літаків, її Дунайські сили, дислоковані в Міжнародному вільному порті Джурджулешті на Дунаї (здатний приймати і морські судна), представлені кількома неозброєними катерами.

Російська Федерація

За даними світового банку, РФ є індустріально-аграрною країною зі змішаною перехідною економікою. ВВП Росії у 2019 р. склав 110 трлн рублів (1,53 трлн дол. США), ВВП на душу населення (142 млн осіб) - 10,4 тис. дол. США. Це робить Росію 11-ою економікою у світі та 5-ою - в Європі. Протягом останніх трьох років зростання економіки Росії сповільнюється, проте за підсумками 2019 р. збережено позитивну динаміку (1,3 % ВВП у 2019 р. проти 2,3 % у 2018 р. та 1,6 % у 2017 р.).

Ключовими галузями економіки РФ є як сировинні (видобуток нафти, газу, дорогоцінних металів і каменів, металургія) та високотехнологічні (атомна промисловість, ракетно- та літакобудування, оборонно-промисловий комплекс, електроніка). Водночас понад 40 % наповнень Федерального бюджету відбувається завдяки підприємствам основних сировинних галузей.

Військові видатки РФ з 2014 року перебували в діапазоні 3,75-4,85 % від ВВП. У 2019 р. вони склали 61,6 млрд дол. США загальних витрат. Якщо виключити з цієї суми видатки на Національну гвардію, прикордонні служби та виплату військових пенсій, на утримання Збройних сил РФ припадає 48,2 млрд дол. США.

Станом на травень 2020 р. російський **Чорноморський флот** (ЧФ) нараховує 261 корабель, з яких багатоцільових кораблів – 2, ракетно-артилерійських – 12, протичовнових – 12, десантних – 13, тральщиків – 9, підводних човнів – 7, малих кораблів та кораблів забезпечення – 206. Головна база ЧФ розташована у м. Севастополі (Крим). Флот також базується в Донузлаві (Крим), Феодосії (Крим) та Новоросійську (Краснодарський край). РФ активно мілітаризує басейн Чорного моря, збільшуючи свій флот. У 2018 р. до строю введено 7 нових військових кораблів, у 2019 р. - 6 (2 з них є допоміжними).

Також РФ може швидко посилити Чорноморський флот, перекинувши військові кораблі Каспійської флотилії через Волго-Донський канал, а з Балтійського, Північного і Тихоокеанського флотів до басейну Чорного моря відповідно до положень Конвенції Монретьо, яка регулює статус протоку Босфор і Дарданелли.

Про обсяги військової активності в регіоні свідчить лише такий факт: до військових навчань РФ у Чорному морі 9 січня 2020 року залучалося близько 40 кораблів, підводний човен і понад 40 літаків і гелікоптерів різних типів.

Військовий потенціал **авіації** РФ у Чорноморському регіоні складає приблизно 20 % загальної потужності ВПС країн регіону. Російська авіація дислокована на 9 базах у РФ, 5 базах у Криму (Гвардійське, Саки, Бельбек, Джанкой, Коренівськ), на базі в Еребуні (Єреван, Вірменія) та нараховує 155 винищувачів (МіГ-29, Су-27, Су-30), 129 одиниць штурмової авіації (Су-25), 46 одиниць легких бомбардувальників (Су-24 та Су-34), 57 одиниць багатоцільових гелікоптерів (Мі-8), 60 одиниць ударних гелікоптерів, 43 одиниці транспортно-бойових гелікоптерів (Мі-35, Мі-24), по 1-й ескадрильї протичовнових гелікоптерів Ка-27 та Мі-14, 1 ескадрилью літаків розвідки (Ан-26, Бе-12ПС). БПЛА практично відсутні - за різними даними, від 2 до 4 одиниць.

Крім того, військове командування не виключає можливості розгортання стратегічної авіації (бомбардувальники Ту-22М3, Ту-142 та Іл-38Н) на базі в

Гвардійському (Крим). ППО представлена 96 установками класу С-300 та С-400, та 9 установками класу «Бук» і «Панцир».

У розпорядженні Збройних сил РФ у ЧР наявні 3 ракетні комплекси «Бастіон» з радіусом ураження 600 км, оснащені протикорабельними ракетами П-800 «Онікс» (міста Анапа й Севастополь), , а також 1 комплекс «Утес» (радіус ураження - 460 км).

Румунія

Протягом останніх років **економіка Румунії** демонструвала найвищі темпи зростання серед держав ЄС. ВВП у 2019 році склав 243,7 млрд дол. США (46 місце у світі). У країні проживає 21,4 млн осіб; ВВП на душу населення становить 12,5 тис. дол. США.

Румунія є однією з кількох європейських країн - членів НАТО, які зуміли підвищити видатки на оборону до 2 % ВВП. Цей показник було досягнуто в 2019 р., коли оборонний бюджет країни склав 4,96 млрд дол. США. Згідно з планом модернізації закуповується нове озброєння для всіх видів Збройних сил Румунії.

Румунія має розвинений оборонно-промисловий комплекс, що дозволяє виробляти й модернізувати різні види озброєнь (літальні апарати, бронетехніка, стрілецька зброя та артилерія, військові кораблі).

Держава також відіграє важливу роль у забезпеченні військової присутності НАТО в регіоні, зокрема через дислокацію елементів **протиракетної оборони (ПРО) США**. Згідно з угодою між США та Румунією щодо оборони від балістичних ракет (2011 р.) на колишній авіабазі в Девеселу розгорнуто американський багатоцільовий зенітно-ракетний комплекс *Aegis*, оснащений ракетами-перехоплювачами *Standard Missile 3 (SM-3)*. Будівництво протиракетної системи в Румунії є частиною Європейського поетапного адаптивного підходу (ЄПАП) ПРО США. У відповідь на запит НАТО Сполучені Штати вживають заходів щодо розміщення в Румунії найсучаснішої системи ПРО *THAAD* (для висотного позаатмосферного перехоплення ракет у радіусі до 200 км).

Відповідно до двостороннього договору від 2005 року, яке регулює знаходження американських військових в Румунії (*Agreement between the United States of America and Romania regarding the activities of United States Forces located on the territory of Romania*) на території країни розташований американський військовий контингент. Авіаційна база «Міхій Когелнічану» використовується для транзиту американських сил до Афганістану й базування винищувачів *Turboon* ВПС Великої Британії.

За результатами Брюссельського саміту НАТО (липень 2018 р.) Румунія домоглася розміщення на її території операційного командного центру Альянсу і багатонаціональної бригади.

У бойовому складі **військово-морських сил Румунії** налічується 3 фрегати (побудови 80-90-х років ХХ ст., два з них - британські *Turp 22*), 4 корвети (також побудовані у 80-ті роки ХХ ст.), 3 ракетних катери (радянського проєкту 1241), 3 торпедних катери, інші кораблі й допоміжні судна. Румунія має намір придбати для ВМС країни 4 корвети проєкту *SIGMA*.

У 2016 р. Бухарест висунув пропозицію про створення Чорноморської флотилії НАТО, що мала включати кораблі Румунії, Болгарії і Туреччини, однак ця ініціатива не знайшла підтримку з боку Болгарії.

Військово-повітряні сили донедавна були представлені винищувачами МіГ-21 радянського виробництва (понад 30 одиниць), середній вік яких перевищує 40 років. Протягом останніх років Румунія придбала в Португалії 12 уживаних винищувачів F-16 і має намір придбати ще 5. Загалом Румунія потребує 36 винищувачів цього типу, які мають замінити застарілі радянські літаки.

Турецька Республіка

Туреччина є **економічно потужною державою**, яка входить до G20. Втім, її економіка з 2018 р. переживає кризу, інфляція сягає 15-16 %, ВВП у доларовому еквіваленті знижується (771 млрд дол. США у 2018 р. проти 744 млрд дол. США у 2019 р., що є 19-м показником у світі). У Туреччині проживає 82 млн мешканців; ВВП на душу населення в 2019 р. становив близько 9 тис. дол. США. Ключовими галузями турецької промисловості є харчова, текстильна, видобувна, сталеплавильна, розвинені також машинобудування й будівництво. Стрімко розвиваються туристичний сектор та електроніка. У розвитку регіонів спостерігається дисбаланс: західні прибережні провінції демонструють вищі показники. Корисні копалини представлені вугіллям (басейн Зонгулдак), енергоресурсами на шельфі. Важливе значення має контроль над єдиним морським транспортним маршрутом до Чорного моря та реалізація інфраструктурних проєктів з транспортування енергоресурсів через регіон.

Військові видатки Туреччини демонструють тенденцію до стабільного зростання: від 1,39 % від ВВП у 2014 році до 1,89 % від ВВП у 2019 році. Оборонні видатки в 2019 році становили 13,8 млрд дол. США.

Основу надводної частини **військово-морського потенціалу** Туреччини складають 16 фрегатів та 10 корветів (4 з них є новітніми кораблями, побудованими в межах реалізації турецького проєкту *MILGEM*). До складу входить також значна кількість малих кораблів - 19 ударних катерів, 16 патрульних човнів. Потужною силою є Підводна флотилія ВМФ Туреччини - 12 субмарин типу 209. Із затримками виконується програма оновлення флоту - через реалізацію проєктів з будівництва універсального десантного корабля *Anadolu*, субмарин типу 214. Авіаційні підрозділи флоту мають на озброєнні близько 50 одиниць техніки – патрульні й тренувальні літаки і гелікоптери, БПЛА.

Основною базою турецького ВМФ є Гьольджюк у Мармуровому морі. У західній частині узбережжя в районі Бартину розташована база підводних човнів. Реалізовується проєкт будівництва військово-морської бази в районі Сюрмене (провінція Трабзон), у північно-східній частині країни.

ВПС Туреччини за умови відсутності розвинутої системи наземної ППО є основною силою щодо захисту повітряних кордонів держави. Їх основу складають близько 250 літаків F-16 різних модифікацій. Для контролю повітряного простору використовуються 4 літаки *Boeing 737 AEW&C*. Значними є успіхи Туреччини щодо

розроблення й застосування БПЛА. Втім, суттєвого удару планам підвищення потенціалу турецької авіації завдав конфлікт із США, що призвів до виключення Анкари з програми розроблення літака п'ятого покоління F-35.

Україна

За результатами 2019 р. *українська економіка* зросла на 3,2 % ВВП. За обсягами внутрішнього валового продукту, за даними МВФ, Україна посідає 56 місце у світі (150 млрд дол. США). За останніми даними, населення України становить близько 42 млн осіб (без урахування жителів окупованої АРК та м. Севастополя). ВВП на душу населення складає 3,6-3,8 тис. дол. США. Ключовими секторами промисловості є аграрна, металургійна, хімічна, видобувна та машинобудівна. Значну частину експорту власної продукції та імпорту товарів Україна здійснює через чорноморські («Південний», Чорноморськ, Одеса, Миколаїв) та азовські (Маріуполь, Бердянськ) порти. Доступ до водних транспортних шляхів має виключне стратегічне значення для України.

Оборонні витрати України після початку російської агресії перевищують 3 % від ВВП. На 2020 р. бюджетом передбачено виділити на національну безпеку та оборону 245,8 млрд грн, що становить 5,4 % ВВП: 135,5 млрд грн (3 % ВВП) – на оборону та 10,3 млрд грн (2,45 % ВВП) – на безпеку.²

Після окупації Кримського півострова Росією *ВМС України* втратили понад 80 % своїх активів і спроможностей. Наразі надводні сили ВМС України використовують дві основні бази – в містах Одесі й Миколаєві, розвивають нову в Бердянську. Бойовий склад українського флоту налічує 16 кораблів і катерів. Також до складу ВМС України входить понад 40 суден допоміжного флоту (навчальні, рейдові та протипожежні катери, буксири тощо). Окрім збройних сил, певний потенціал для дій на морі мають українські прикордонники – близько 10 кораблів і 30 катерів.

В умовах обмеженості розвитку ВМС важлива роль щодо захисту узбережжя та водних шляхів покладена на *повітряні збройні сили* України (військово-повітряні сили та війська протиповітряної оборони), озброєні переважно радянськими зразками техніки. Головною проблемою ВПС України є застарілість літаків. Через окупацію РФ Криму Україна втратила 45 модернізованих МіГ-29. Попри це, Україна за кількістю бойових літаків (125) посідає 8-ме місце в Європі.

² <https://www.kmu.gov.ua/news/byudzhet-minoboroni-u-2020-roci-stane-najbilshim-z-chasiv-nezalezhnosti-ukrayini-andrij-zagorodnyuk>

2. ЦІЛІ ТА РЕСУРСИ ПОЛІТИКИ РОСІЇ В ЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ

Засади чорноморської політики Росії визначені низкою нормативних документів, зокрема Морською доктриною Російської Федерації на період до 2020 року (2001 р.), Воєнною доктриною Російської Федерації (2014 р.), Концепцією зовнішньої політики Російської Федерації (2016 р.), Стратегією національної безпеки Російської Федерації (2015 р.), Указом президента РФ № 327 «Про затвердження основ державної політики Російської Федерації у сфері військово-морської діяльності на період до 2030 року».

Морська доктрина РФ *визначає 4 цілі* в басейнах Чорного та Азовського морів: «встановлення на основі норм міжнародного морського права сприятливого для Російської Федерації міжнародного правового режиму Чорного та Азовського морів, порядку використання водних біологічних ресурсів, розвідування та експлуатації родовищ вуглеводнів, прокладення та експлуатації підводних трубопроводів; міжнародно-правове регулювання режиму і порядку використання Керченської протоки».

Присутність РФ у Чорному та Азовському морях *є частиною загальної морської політики РФ у Світовому океані*.

Цілі РФ можна згрупувати за такими категоріями:

1) *військово-політичні* – спрямовані на встановлення контролю над політичними (внутрішніми й зовнішніми) процесами сусідніх країн за одночасного зменшення впливу на ці країни з боку Європи, США, регіональних лідерів. Зокрема, це вплив на Туреччину та Болгарію як членів НАТО. У риторичі російських політичних еліт та експертних кіл такі цілі визначені в тезах про необхідність захисту кордонів РФ від розширення НАТО на схід і протидії комплексним загрозам національній безпеці РФ з боку країн Заходу. Ці тези разом із наративом про відновлення колишньої величчї Радянського Союзу спрямовані на виправдання подальшої мілітаризації РФ, зокрема у Чорноморському регіоні. Так, Морська доктрина наголошує на необхідності *вдосконалення складу і структури сил (військ) Чорноморського флоту, розвиток їхньої інфраструктури в Криму і на узбережжі Краснодарського краю, а також створенні умов, зокрема із залученням можливостей регіонів, для базування і використання складників морського потенціалу, що забезпечують захист суверенітету, суверенних і міжнародних прав Російської Федерації на Чорному та Азовському морях;*

2) *економічні* (зокрема, енергетичні) – контроль над природними ресурсами (біологічні, газ), здійснення геолого-розвідувальних робіт, безпечне освоєння родовищ корисних копалин; розвиток товарного рибництва; розвиток туризму і рекреації, піднесення відомих приморських курортів з подальшим поширенням інфраструктурних інвестицій на нові курортні центри на узбережжі;

3) *логістичні* – прагнення до контролю торгівельних та енергетичних шляхів з Європи до Центральної Азії, Китаю, Індії та Південній Азії (разом із забезпеченням відповідності портових потужностей регіону прогнозованому зростанню експортного

постачання енергоресурсів, зважаючи на розвиток портово-прибережної інфраструктури Криму, реалізація транспортно-транзитного потенціалу приморських територій цього регіонального напрямку у спосіб розвитку міжнародних транспортних коридорів). У разі досягнення цієї мети Росія зможе зберегти монопольне становище постачальника енергоресурсів до країн ЄС, зміцнити свій політичний вплив на Південний Кавказ та Центральну Азію. Єдиним конкурентом Росії за вплив у Чорному морі та на Південному Кавказі може бути Туреччина, яка має контроль над протоками Босфор та Дарданелли, використовує та контролює більшу частку природних ресурсів Чорного моря, має більшу потужність портів. Туреччина також є членом НАТО та лідером турецько-азербайджанського безпекового альянсу.

Для досягнення своїх цілей у Чорноморському регіоні Російська Федерація використовує широкий набір засобів. Йдеться про політико-дипломатичні, економічні, інформаційні (інформаційно-психологічні та кібер) та воєнні засоби. Активно застосовуються традиційні для РФ використання проксі-сил, створення й підтримка маріонеткових квазідержавних утворень, підривна діяльність, пропаганда тощо.

Водночас чільне місце в реалізації російських задумів належить **військовій силі**. Як зазначалося вище, Росія наразі є найбільшою військовою потугою в регіоні.

Російський контроль на Чорному та Азовському морях посилюється, зважаючи на укладені в 2019 році Міністерством оборони РФ майже 50 контрактів з російськими оборонними компаніями на суму понад 1 трлн рублів (понад 16 млрд дол.) Ця сума включає закупівлю двох російських універсальних десантних кораблів (подібних до французьких типу «Містраль»), які мають бути закладені в Керчі в 2020 році.

Зростаюча мілітаризація та військове домінування РФ у регіоні Чорного та Азовського морів суттєво підриває європейську безпеку загалом. Чорноморський регіон є одним із майданчиків випробування Кремлем межі поступливості європейських демократій. Агресивні дії РФ поширюються й на Середземномор'я. Мілітаризація регіону ускладнила врегулювання збройних і заморожених конфліктів, розв'язання проблем сепаратизму та посилення колективних заходів безпеки.

Для тиску на держави Чорноморського регіону Росія використовує **прогалини міжнародного морського права**. Так, у серпні 2019 року РФ перекрила п'ять районів Чорного моря, які сукупно склали понад чверть його загальної площі, під приводом «заходів бойової підготовки» та «небезпеки плавання». У такий спосіб було перекрито, майже заблоковано звичні й рекомендовані міжнародні морські судноплавні шляхи до Болгарії, Грузії, Румунії і України. Того ж року, перед початком навчань *Sea Breeze* 2019, Росія міжнародним приписом перекрила район, де мала розташовуватися одна з локацій міжнародних навчань.

Певне місце в політиці Росії посідає **застосування економічних важелів**. Насамперед це стосується **перешкоджання цивільному судноплавству**. Йдеться про безпідставні зупинки та огляд суден у відкритому морі, штучні затримки їх проходження Керченською протокою.

З 2014 року Росія запровадила заборону для російських компаній на використання української портової інфраструктури для експорту зернових. У результаті південні порти РФ, за підсумками 2018 року, досягли своєї граничної завантаженості (72 %), або вдвічі вищої, ніж до обмежень щодо портів України, а порти Бердянськ і Маріуполь працюють на зменшених потужностях.

Російська військова присутність у Криму, крім обмеження доступу до природних ресурсів, значно скоротила можливості України щодо реалізації нових енергетичних проєктів у регіоні³ та відлякує інвесторів від запуску нових видобувних проєктів на українському континентальному шельфі. У майбутньому це може також зашкодити здійсненню планів будівництва СПГ-терміналу поблизу Одеси.

Наявність захоплених Росією об'єктів поруч з основними морськими шляхами до українських портів (Одеса – Босфор, Одеса – Батумі) створює підстави для припущення, що *Росія може вдатися до затримки цивільних суден і блокування значних площ акваторій Чорного моря* для цивільного судноплавства під приводом забезпечення безпеки російської видобувної інфраструктури або проведення військових навчань. Відмова від використання зазначених шляхів загрожує суттєвим скороченням вантажообігу українських портів Одеса, Чорноморськ, Миколаїв, Херсон, а реакція у відповідь на агресію РФ може призвести до подальшої дестабілізації ситуації у регіоні. Інвестиційна привабливість українських портів для міжнародних партнерів знизиться.

3. ВІДНОСИНИ РОСІЇ І ТУРЕЧЧИНИ: КОНФЛІКТ І СПІЛЬНІ ІНТЕРЕСИ

Реалізація Туреччиною *політики у Чорноморському регіоні* залежить від амбіцій турецької влади. Специфіка турецького підходу до концептуального забезпечення державної діяльності унеможлиблює ознайомлення з документами, що регламентують доктринальні підходи Анкари до зовнішньополітичної та безпекової сфер. Утім, стан регіонального середовища й практичні заходи Туреччини на міжнародній арені дозволяють оцінити бачення країни щодо Чорноморського простору. Його основою є *прагнення забезпечити тривалу стабільність власних північних кордонів* (через загострення ситуації на Близькому Сході та у Східному Середземномор'ї *особлива увага приділяється південному вектору*). Через наявність актуальніших проблем Чорноморський простір не належить до першочергових пріоритетів турецької політики. Туреччина прагне уникати зайвої конфронтації і дій, що можуть спричинити зростання напруження в акваторії Чорного моря. У її інтересах забезпечити тут тривалий мир і зберегти в такий спосіб свої ресурси для застосування на інших зовнішньополітичних напрямках.

³Йдеться, зокрема, про проєкт «Сармагія», розпочатий у 2004 році, що передбачає експорт азербайджанської нафти територією Грузії, танкерами до України, а потім нафтопроводом до Польщі (потенційно – до Білорусі територією Польщі).

У питаннях **чорноморської безпеки** Анкара намагається віднайти вигідний для себе **баланс між позиціями РФ та НАТО, спираючись на стратегічну позицію, забезпечену контролем над Босфором і Дарданеллами** - єдиною сполучною ланкою Чорного моря зі Світовим океаном. Основою її підходу до регіонального середовища є чітке виконання положень конвенції Монтр'є 1936 року⁴. **Анкара підтримує обмежувальний підхід до вирішення питань воєнно-морської безпеки в акваторії Чорного моря, висловлюючись проти його «інтернаціоналізації»**. Зокрема, Туреччина не підтримує збільшення присутності НАТО в Чорноморському басейні, вважаючи, що це призведе лише до ескалації протистояння у регіоні. Свого часу Турецька Республіка заблокувала проєкт розширення операції Альянсу «Активні зусилля» на Чорному морі, а в 2016 році не підтримала ініціативу Румунії щодо створення Чорноморської флотилії НАТО.

Щодо російської агресії проти України Туреччина дотримується особливої, відмінної від більшості партнерів по Північноатлантичному альянсу, позиції стосовно Росії. Вона не підтримала санкційний режим проти РФ, адже вважає, що це перешкоджатиме діалогу як ключовому інструменту врегулювання кризи. Водночас **турецька влада послідовно обстоює позицію підтримання територіальної цілісності України** в її міжнародно визнаних кордонах, виступаючи на міжнародних майданчиках проти окупації українських територій та висловлюючи занепокоєння дотриманням прав людини на них.

Важливу роль у турецькій політиці відіграє побудова Стамбульського каналу, що має створити додатковий маршрут сполучення між Мармуровим і Чорним морями. Уряд Туреччини наголошує, що основною метою проєкту є розвантаження Босфору, зниження екологічних ризиків від його експлуатації, що безпосередньо загрожують центральним районам найбільшого міста Туреччини.

Загалом **відносини між Російською Федерацією та Туреччиною** можна охарактеризувати як складну політичну гру, в якій учасники, з одного боку, об'єднані спільними інтересами та проєктами, а з другого – перебувають у стані прихованої конфронтації, змагаючись за регіональний вплив.

Існує **кілька перспективних напрямів взаємовигідної співпраці**: партнерство в енергетичній сфері; певний інтерес Туреччини до продукції російського ОПК.

Водночас активна регіональна політика обох держав закономірно призводить до зіткнення інтересів Анкари та Москви. Туреччина відповідно до неоосманістської концепції⁵ намагається забезпечити домінування на просторі колишньої Османської імперії, насамперед на Близькому Сході. Зі свого боку, Російська Федерація, намагаючись здобути статус великої держави, посилює вплив через активізацію зовнішньої політики також, зокрема, на Близькому Сході та в Північній Африці. Таке перехрещення інтересів **формує підґрунтя для конфронтації**

⁴ Конвенція про режим проток. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_228 (дата звернення: 12.05.2020).

⁵ «Неоосманізм – політична ідеологія, яка зорієнтована на широке використання факторів історичної спадщини, геополітичного позиціонування та традиційних цінностей задля забезпечення посилення впливу Туреччини на постосманському просторі.

Москви та Анкари, що роблять ставку на різних гравців у своїй близькосхідній політиці.

Водночас *власне в Чорноморському регіоні відносини між державами є відносно стабільними*. Саме тут Росія й Туреччина розвивають партнерські відносини щодо розбудови транзитної мережі для транспортування енергоресурсів. Мілітаризація акваторії Чорного моря Російською Федерацією дестабілізує ситуацію, але наразі Анкара не демонструє бажання активно протистояти Москві з цього питання.

Позиція Росії щодо відносин з Туреччиною за таких умов формується двома вимірами: глобальним і регіональним. Глобально Кремль намагається скористатися загостренням відносин між Анкарою та Заходом. Фактично РФ прагне через активізацію двосторонніх відносин з Туреччиною внести розкол у євроатлантичну систему колективної безпеки, знизити потенціал НАТО. Паралельно РФ прагне забезпечити свої позиції на Кавказі, Близькому Сході та Північній Африці від негативних наслідків активізації політики Анкари на цих напрямках. Водночас саме *в Чорноморському просторі ключовим завданням Росії є забезпечення сприятливо-нейтрального ставлення Туреччини до власної політики*. Кінцева мета такої стратегії – беззаперечне визнання Анкарою наявного балансу сил, в якому РФ перетворюється на панівну силу в регіоні. У досягненні цієї мети російська влада спирається на широкий інструментарій, за допомогою якого намагається вплинути на турецьку позицію.

Росія не застосовує *військовий компонент* для безпосереднього впливу на Туреччину. Реалізована мілітаризація окупованого Криму та модернізація Чорноморського флоту РФ змінили військовий баланс сил у регіоні, підбиваючи позиції Анкари. Втім, обидві сторони розуміють, що, попри наявність вагомих протиріч на міжнародній арені, відкрита воєнна конфронтація між державами вкрай небезпечна. Саме тому вони утримуються від зайвого загострення ситуації, офіційно декларуючи дружні наміри й готовність до співпраці (про що можуть свідчити періодичні спільні навчання російських і турецьких ВМС у Чорному морі).

Водночас Росія й Туреччина перебувають у стані збройного проксі-конфлікту, фінансово та матеріально підтримуючи різні сторони в регіональних зіткненнях близькосхідного простору. Роблячи ставку на сили противників Туреччини в зонах конфліктів (Б. Асада – у Сирії, фельдмаршала Х. Хафтара – в Лівії), Москва використовує військову силу для протидії турецькій політиці в регіоні. У Сирії завдяки російській підтримці Асаду вдалося втриматися при владі, а Туреччина була змушена переглянути свої плани щодо його усунення. Натомість у Лівії останні події демонструють успіхи підтримуваних Анкарою угруповань Уряду національної єдності в боротьбі проти підрозділів Хафтара. Втім, в будь-якому разі Туреччина змушена реагувати на російську діяльність і брати до уваги російську військову присутність у зонах конфлікту. Таким чином, можна говорити про *опосередкований військовий тиск РФ на Анкару*.

Окремо варто згадати давні протиріччя між РФ і Туреччиною щодо вирішення Карабаського конфлікту. Військовий союз РФ з Вірменією та російська військова

присутність на вірменській території завдає шкоди турецьким інтересам і загрожує безпеці Азербайджану – стратегічного партнера Туреччини.

Політичний вплив Росії на Туреччину здійснюється передусім через посилення позицій РФ у регіонах, де Турецька Республіка має свої інтереси. Цим Москва підштовхує Анкару до діалогу з російською владою, прийняття Туреччиною російських правил гри, зважання на російську позицію та досягнення компромісів. У цьому контексті турецька влада часто стає заручником пантюркістської ідеології, адже панівна роль Росії на Південному Кавказі, окупація Криму й посилення російських позицій у Сирії перетворюють питання захисту інтересів Азербайджану, кримських татар і туркоманів на інструмент російського впливу на Туреччину.

Вагомим і багатоаспектним напрямом дій Росії є **зв'язки з курдським національним рухом**, який загрожує територіальній цілісності Туреччини та є для неї ключовою безпековою загрозою. Після того, як США восени 2019 р. фактично не підтримали сирійських курдів під час турецької воєнної операції «Джерело миру», курди, природно, розглядають РФ як партнера. Їх орієнтація на Москву зумовлена також історичним чинником (підтримка курдів СРСР під час Холодної війни) та сучасною роллю РФ у Сирії. Отже, за потреби Росія може вдатися до активної підтримки курдського руху (зокрема, через надання зброї та фінансування) і таким чином ускладнити для Туреччини воєнну ситуацію – не лише поблизу південних кордонів, а й усередині країни.

Москва також підтримує певні зорієнтовані на розвиток російсько-турецького партнерства політичні сили всередині Туреччини. Ідеологічним підґрунтям цієї підтримки є концепція євразійства, яку Росія останнім часом просуває як ідеологічну альтернативу «ліберальному» євроатлантизму й яка через суперечності із США та ЄС об'єктивно становить інтерес для турецької сторони. Проте успіхи такої діяльності є обмеженими.

Економічні засоби російського впливу на Туреччину концентруються довкола реалізації потужних взаємовигідних проектів і намагання узалежнити певні галузі турецької економіки від партнерства з РФ.

Російсько-турецьке партнерство в енергетичній сфері відповідає інтересам обох сторін. У питаннях транзиту Анкара прагне сконцентрувати у своїх руках контроль над ключовими маршрутами постачання енергоресурсів на європейські ринки, а Москва шукає можливості для розбудови альтернативних транспортних коридорів від власних родовищ до споживачів в обхід України. Водночас Туреччина залишається важливим покупцем російських енергоресурсів. Попри реалізацію курсу країни на диверсифікацію джерел постачання (завдяки Каспійським родовищам), російська частка досі є значною. Від партнерства з РФ залежить також розвиток турецької ядерної енергетики (АЕС «Аккую»).

З метою тиску на Туреччину РФ також може експлуатувати залежність окремих галузей турецької економіки від російського ринку (насамперед продуктів харчування – свіжих овочів і фруктів). Російські туристи роблять значний внесок у розвиток туристичного сектору Туреччини. У період загострення відносин з Анкарою

Москва вже вдавалася до обмежень у цих сферах (санкції проти продукції, заборона туристичних поїздок до Туреччини), що мало негативні наслідки для турецької сторони.

В *інформаційній площині* можливості РФ вплинути на думку турецької громади обмежені. З одного боку, в Туреччині провідні медіа залежать від чинної влади, що ускладнює для зовнішнього актора поширення «потрібних» поглядів. Посилення впливу релігійного чинника на життя Туреччини, характерне для періоду перебування при владі Партії Справедливості та Розвитку, також ускладнює застосування російської «м'якої сили». Зорієнтованість на ісламську ідентичність віддаляє турецьке суспільство від позицій та поглядів, що їх презентує РФ.

Утім, Москва продовжує реалізацію інформаційної кампанії, спрямованої на поліпшення власного іміджу й рекламу перспектив російсько-турецької співпраці. Ядром пропаганди залишаються радянсько-турецька співпраця на початку 1920-х років та її значення для становлення Турецької Республіки; підтримка антизахідної позиції і звинувачення держав євроатлантичної спільноти у нехтуванні інтересами Туреччини; презентація практичних позитивних результатів від поглиблення російсько-турецьких відносин.

Активізуючи свою роботу з кримськотатарською діаспорою в Туреччині, Росія намагається здобути над нею контроль, закріпити за собою роль дружньої до тюркських народів держави й уникнути відповідальності за утиски національних меншин у Криму. Проте на цьому напрямі політика РФ не досягла значних успіхів, зокрема й завдяки позиції турецької влади.

Таким чином, незважаючи на спроби Росії вплинути на ситуацію, зберігається широке поле для розвитку українсько-турецького *стратегічного партнерства*. Географічне розташування й значення Туреччини для регіону перетворюють активізацію відносин з нею ключовим елементом Чорноморської політики України. *Головним завданням для української дипломатії на цьому напрямі стає недопущення зближення Анкари та Москви в регіоні, збереження Туреччиною сприятливої для Києва позиції*, зокрема з питань окупації Криму, захисту прав кримськотатарського населення півострова тощо.

Утім, *існують природні межі розвитку українсько-турецького партнерства*, які визначаються національними інтересами Турецької Республіки, її активною багатовекторною політикою. Російсько-турецька кооперація у стратегічно важливих сферах військово-морської і військово-технічної співпраці створює об'єктивні обмеження для поглиблення відносин між Україною та Туреччиною. Анкара здатна зробити внесок у формування сприятливого безпекового клімату в регіоні, посилення обороноздатності України, але не варто розраховувати на її послідовну політику як регіонального союзника у відкритій протидії російській агресивній політиці.

4. РОСІЯ І «НОВІ» ЧОРНОМОРСЬКІ ЧЛЕНИ НАТО ТА ЄС

4.1. Росія та Болгарія: у пошуках слабкої ланки в ЄС

У Стратегії національної безпеки Болгарії зазначається: «Республіка Болгарія розглядає Чорноморський регіон у широкому європейському та євроатлантичному контексті з метою поглиблення співпраці між країнами у сферах економіки, торгівлі та безпеки. Цей регіон є особливо важливим у контексті розвитку мережі транспортування основних енергоносіїв, яка з'єднає країни-виробники з енергетичними ринками Європи. Важливість регіону зростає, зважаючи на активну роль нашої країни в підтриманні миру у світі, а також її зобов'язань щодо захисту зовнішніх кордонів ЄС»⁶.

Інтерес Російської Федерації до Болгарії пов'язаний з прагненням послабити позиції НАТО та Європейського Союзу в Чорноморському регіоні. Крім традиційних історичних, культурних і релігійних зв'язків, існує низка чинників, що значно посилюють російські позиції у цій чорноморській країні.

Росія не застосовує *військовий компонент* у своїй політиці щодо Болгарії. Проте високий рівень присутності російського капіталу, залежність від постачань російських енергоносіїв, лояльне ставлення багатьох представників політичної еліти до Росії зумовлюють *стриманість Болгарії з деяких питань спільної політики НАТО та ЄС*.

Так, болгарська сторона спочатку відмовилася підтримати ідею Румунії щодо створення тристоронньої флотилії НАТО в Чорному морі, аргументуючи це бажанням залишити Чорне море «морем для туризму», і змінила свою позицію лише під впливом США.

Ключовим політичним чинником є тісні зв'язки ділових і політичних еліт Болгарії та Росії. Деякі представники політичної еліти Болгарії, особливо верхівки Болгарської соціалістичної партії (БСП), навчалися у Радянському Союзі. Загалом проросійські настрої у Болгарії виявляють як представники «лівих» (Болгарська соціалістична партія – БСП), так і представники «правих», націоналістичних партій («Атака»). БСП послідовно стає за скасування санкцій щодо Росії, а лідер «Атаки» Волен Сідеров визнав Крим і Севастополь частиною Російської Федерації.

На президентських виборах у листопаді 2016 року переміг Румен Радев, якого підтримувала БСП і який висловлювався за поліпшення відносин з Росією. Під час передвиборчої кампанії у питанні статусу Криму він закликав «дивитися реальності в очі», зазначаючи, що є факт порушення міжнародного права, але є і «факт, що в даний момент над Кримом майорить російський прапор»⁷.

Як з'ясувалося згодом, обрання Р. Радева відбулося не без втручання Росії. У березні 2017 року під час кампанії щодо парламентських виборів стало відомо, що російська сторона надала БСП стратегію, яка мала допомогти Р. Радеву перемогти на президентських виборах 2016 року. Цей документ нібито передав у штаб Радева відставний генерал-лейтенант Служби зовнішньої розвідки Росії, колишній директор Російського інституту стратегічних досліджень Леонід Решетніков.

⁶Стратегія за націонална сигурност на Република България. URL: https://www.mod.bg/bg/doc/cooperation/20181005_Akt_strateg_NS_RB.pdf

⁷Радев: Над Крим се вее руски флаг. Ще си затворим очите ли? URL: <https://offnews.bg/izbori/radev-nad-krim-se-vee-ruski-flag-shte-si-zatvorim-ochite-li-639443.html> (дата звернення: 12.06.2020).

Остання спроба БСП скасувати санкції щодо Росії під приводом їхньої неефективності відбулася в березні 2020 року, але парламент країни не підтримав резолюцію соціалістів.

Болгарія приєдналася до санкцій ЄС проти Росії, проте майже одразу офіційні особи почали висловлюватися за їх скасування, пояснюючи це **економічним чинником**. На російський ринок постачалася продукція болгарського машинобудування, фармацевтики й сільського господарства. Взаємні санкції ЄС та РФ призвели до суттєвого скорочення товарообігу між двома країнами. Якщо у 2012 році товарообіг між двома країнами складав 5 млрд дол., то у 2018 – 3,47 млрд дол.

У зв'язку із запровадженням в Росії ембарго на сільськогосподарську продукцію Болгарії найбільше постраждали постачальники свіжих фруктів і овочів, молочних і м'ясних продуктів.

Традиційно високим **є рівень присутності в болгарській економіці російського капіталу**. Прикладом може бути діяльність російського банку ВТБ, який восени 2011 року через дочірнє підприємство *BT Invest* придбав 79,83 % акцій холдингу *Bulgartabac* (згодом продав свою частку), а також через свої дочірні фірми увійшов до телекомунікаційної сфери Болгарії.

Найбільшою російською інвестицією стало придбання Приватним акціонерним товариством «Лукойл» у 1999 році контрольного пакету найбільшого нафтопереробного підприємства на Балканах нафтохімічного комбінату у м. Бургасі, що забезпечує 9 % ВВП Болгарії і близько 25 % надходжень до державного бюджету країни. «Лукойл» інвестував близько 3 млрд дол. США в це підприємство.

Російські туристи традиційно посідають провідне місце серед іноземців, які обирають Болгарію для відпочинку – у 2018 році Росія за кількістю туристів у Болгарії посіла 6 місце (511 тис. осіб). До 2014 року росіяни також були серед основних покупців нерухомості в Болгарії: болгарську нерухомість тоді придбали близько 300 тис. росіян. Проте на межі 2014-2015 рр. попит росіян впав через зниження курсу рубля й зростання цін на нерухомість.

Болгарія відіграє важливу роль у **енергетичних проєктах Росії**. Країна критично залежить від постачання російських енергоносіїв, РФ посідає друге місце серед імпортерів на болгарський ринок.

Єдина атомна електростанція Болгарії – АЕС «Козлодуй» – виробляє третину від електроенергії, що споживається в країні. Болгарія зупинила перші чотири блоки АЕС до закінчення терміну їх експлуатації, виконуючи умови приєднання до Європейського Союзу. Два інші блоки були модернізовані за участю російської компанії «Росатом». Потенційно можливою є участь російських компаній у добудові АЕС «Белене».

Болгарія мала відіграти роль ключової ланки в російському газогоні «Південний потік», що призначався для диверсифікації маршруту постачання російського газу до Європи, оминаючи Україну. Після відмови Росії від будівництва «Південного потоку» та початку будівництва газогону «Турецький потік» Болгарія заявила про свої плани побудувати газогін від кордону з Туреччиною, що отримав назву «Балканський потік». Ним газ з «Турецького потоку» має надходити до Сербії. Болгарія взяла на себе

зобов'язання перед РФ забезпечити його частковий початок роботи з 1 січня 2020 року. З 2021 року газопровід мав бути запущений на повну потужність (понад 12 млрд кубометрів), газ має постачатися до Сербії, Угорщини, Австрії, Хорватії, Боснії та Герцеговини. Проте вже в листопаді 2019 року термін будівництва «Балканського потоку» було продовжено до 31 травня 2020 року, а наразі заявлено, що він буде побудований лише наприкінці 2020 року (серед причин зволікання називають епідемію коронавірусу)⁸.

Водночас помилково вважати Болгарію проросійською країною. Швидше, можна говорити про *спроби сучасної болгарської еліти, залишаючись членом ЄС, будувати взаємовигідні відносини з Росією* та отримувати економічний зиск з обох сторін. Звідси суперечливість як воєнної, так і енергетичної політики Болгарії.

Так, протягом 2019 року офіційні особи Болгарії робили заяви про те, що в країні не буде відкрито військову базу НАТО. Востаннє з такою заявою прем'єр-міністр Б. Борисов виступив напередодні візиту до Вашингтону в листопаді 2019 року. Щоправда, після зустрічі з президентом США Дональдом Трампом він наголосив, що Болгарія готова розмістити у себе Координаційний центр НАТО.

Участь у будівництві «Балканського потоку» дозволить Болгарії одночасно *диверсифікувати маршрути й джерела постачання енергоносіїв* і перетворитися на газовий хаб. У травні 2019 року Болгарія і Греція урочисто розпочали будівництво газогону-інтерконектора, що має об'єднати газорозподільні системи двох країн. Новий газогін має стати частиною так званого «вертикального газового коридору», який з'єднає Грецію, Болгарію і Румунію. У перспективі «вертикальний газовий коридор» передбачається пов'язати з «південним газовим коридором» – проектом розширення Південнокавказького газопроводу (Баку – Тбілісі – Ерзурум). У межах реалізації цього проєкту обговорюється можливість постачання до Болгарії газу із США через Грецію.

У грудні 2019 року президент РФ В. Путін публічно дорікнув владі Болгарії, що вона «свідомо» зволікає із реалізацією російського газогону «Турецький потік» і пригрозив пошуком іншого маршруту для транзиту російського газу. У відповідь Б. Борисов пояснив зволікання необхідністю завершення певних процедур, визначених Європейським Союзом, та наголосив, що його країна – «лояльний член НАТО і ЄС».

Такою саме неоднозначною виглядає й співпраця Болгарії з Росією у сфері атомної енергетики. Болгарська сторона прагне залучити до участі в проєкті будівництва АЕС «Белене» не лише російських, а й інших партнерів, зокрема американську компанію *GeneralElectric*. Співпраця у сфері атомної енергетики обговорювалася й під час зустрічі Б. Борисова з Д. Трампом. Сполучені Штати і Болгарія також планують спільно підвищувати енергетичну безпеку Болгарії, надаючи оперативну підтримку у використанні американського ядерного палива для атомної електростанції у Козлодуйі.

⁸ МИД Болгарии: Балканский поток будет построен до конца 2020 г URL: <https://neftegaz.ru/news/transport-and-storage/545693-mid-bolgarii-balkanskiy-potok-budet-postroen-do-kontsa-2020-g/>.

На території Болгарії активно діють *спецслужби РФ*, наслідком чого стала низка скандалів. У лютому 2019 року Генпрокурор Болгарії С. Цацаров повідомив, що російський громадянин С. Федотов, якого низка британських медіа називає третім учасником отруєння экс-офіцера ГРУ С. Скрипаля, неодноразово відвідував Болгарію в 2015 році. Березневий візит Федотова до Болгарії збігся з отруєнням місцевого бізнесмена Еміліана Гебрева.

У вересні 2019 року голову Національного руху «Русофіли» Ніколая Малінова було звинувачено в зборі та переданні секретної інформації російським організаціям. Йдеться про Товариство розвитку російського історичного просвітництва «Двоголовий орел» і Російський інститут стратегічних досліджень. Колишньому директору останнього Л. Решетнікову заборонено в'їзд на територію Болгарії на 10 років⁹.

Сфера інтересів російської розвідки в Болгарії є доволі широкою. У січні 2020 року прокуратура Болгарії повідомила про відкриття досудового розслідування щодо двох дипломатів Росії, які збирали чутливу інформацію щодо енергетики, зокрема енергетичної безпеки, та щодо виборчого процесу в країні. Кількома місяцями раніше Болгарія вислала російського дипломата за звинуваченням у шпигунстві та відмовила у візі новому військовому аташе посольства РФ у Софії.

Таким чином, *російські впливи в Болгарії залишаються дуже потужними* і створюють постійні ризики приходу до влади більш лояльних до Росії політичних сил, що створює додаткові ризики збереженню режиму санкцій. Одним із питань двосторонніх відносин є забезпечення прав болгарської національної меншини, що мешкає в Україні. Це підтвердила недавня заява Народних зборів Болгарії з приводу адміністративно-територіальної реформи в Україні (болгарські парламентарі вважають, що вона негативно вплине на культурні та освітні права болгарської меншини). До того ж проросійські погляди представників болгарської діаспори наразі зменшують її роль як провідника українських інтересів у Болгарії.

4.2. Росія та Румунія: російське «миролюбство» проти румунського «експансіонізму»

У Воєнній стратегії Румунії на 2015-2019 рр., затвердженій 28 вересня 2016 р., зазначається, що нестабільність на східних кордонах Румунії, пов'язана з подіями в Україні та замороженими конфліктами у Великому Чорноморському регіоні поряд із автономно-сепаратистськими тенденціями, «можуть призвести до відкритих конфліктів поблизу кордонів». Стратегія також акцентує на «дестабілізації безпекової ситуації у Великому Чорноморському регіоні <...> на тлі дій Російської Федерації щодо консолідації зон впливу, через міграційні процеси й нестабільність на Західних

⁹Бивший депутат от БСП Николай Малинов е обвинен като руски шпионин. URL: <https://www.svobodnaevropa.bg/a/30156744.html> (дата звернення: 10.06.2020).

Балканах». Проект нового документа на 2020-2024 рр.¹⁰, який наразі перебуває на стадії затвердження, є більш категоричним. У ньому оголошується загрозою агресивна політика Російської Федерації щодо мілітаризації Чорноморського простору й гібридні дії, спрямовані на ускладнення ситуації у регіоні. Зазначено, що порушення Москвою норм міжнародного права загострює її відносини з країнами – членами НАТО та перешкоджає виробленню дієвих рішень щодо забезпечення регіональної безпеки. Підкреслюється, що Російська Федерація нарощує свій воєнний потенціал у Чорноморському регіоні, створює в ньому зону заборони і обмеження доступу, загрожуючи східному флангу НАТО. Додатковим джерелом викликів безпеці Румунії вказано роль РФ у регіональних конфліктах (відсутність прозорості щодо розміщення російського озброєння в Придністров'ї, агресивна політика щодо України, Грузії та Молдови). На думку авторів документа, все це в комплексі вимагає від Румунії активізувати вдосконалення власного оборонного потенціалу, розпочатого 2015 року, та актуалізує необхідність консолідованої реакції на дії РФ.

Військовий чинник. Російські експерти оцінюють зовнішню політику Румунії як експансивну та агресивну. Так, із самого початку розгортання елементів системи протиракетної оборони в Центральній Європі Росія як на офіційному, так і на експертному рівні висловлювалася проти та вимагала гарантій, що вона не буде застосована проти неї.

Серйозні зміни в російсько-румунських відносинах відбулися після 2104 року, з початком гібридної війни Росії проти України. Румунія однією з перших відкрито назвала *дії російських військ у Криму агресією*. Тодішній президент Румунії Т. Бесеску закликав дотримуватися норм Будапештського меморандуму 1994 року, а МЗС Румунії визнав дії Росії «незаконними і такими, що суперечать фундаментальним принципам міжнародного права, а також є порушенням суверенітету й територіальної цілісності сусідньої України»¹¹. Міністр оборони Румунії Мірча Душа закликав держави НАТО підвищити боєготовність на кордонах тих держав-членів, що межують з Україною.

Прем'єр-міністр Румунії Віктор Понта заявив, що європейським партнерам необхідно розробити й надати Україні, Республіці Молдова та Грузії, що обрали шлях європейської інтеграції, чіткі перспективи та стратегію їх зближення з Євросоюзом і НАТО. Згодом румунська сторона на офіційному рівні заявила про невизнання псевдореферендумів та псевдовиборів у Криму й на Донбасі. Т. Бесеску висловився за посилення санкцій проти Росії та надання воєнної техніки Україні.

Румунія також стала першою країною ЄС, яка ратифікувала Угоду про Асоціацію, а також є головною країною в реалізації Трастового фонду Україна – НАТО з питань кібербезпеки.

¹⁰Strategia Nationala de Aparare a Tarii Pentru Perioada 2020-2024. URL: https://cdn.g4media.ro/wp-content/uploads/2020/06/Strategia-Nationala-de-Aparare-2020-2024.pdf?fbclid=IwAR0DAKJ5RxEBRPW1LJfFkoEn6_CSFJVcc38i4nfMJQ-1kTbOoh9OFxzM6xI (дата звернення: 05.06.2020).

¹¹ Comunicat de presă cu privire la nerecunoașterea anexării Republicii Autonome Crimeea și a orașului Sevastopol de către Federația Rusă URL; <http://www.mae.ro/node/25482>

У відповідь на загрозу російської військової присутності в окупованому Криму Румунія виступила з ініціативою щодо підвищення присутності НАТО в Чорноморському регіоні. Відповідна позиція викликає негативну реакцію з боку Москви. Російські посадові особи називають цю країну «форпостом, що несе загрозу безпеці Росії» та звинувачують її у здійсненні «антиросійської і русофобської» політики¹².

Для Румунії характерна практична *відсутність у публічному просторі проросійського наративу, що обмежує можливості політичного впливу РФ*. Дослідження, проведене 2018 року дослідною групою *Avangarde*, засвідчило, що значна частина респондентів найбільшим ворогом інтересів Румунії вважають Росію (31 % опитаних).

Ще до початку російської агресії проти України офіційний Бухарест негативно ставився до розширення впливу Росії на Чорному морі. Зокрема, Т. Бєсєску в 2010 році піддав критиці Харківські угоди, що продовжили термін перебування Чорноморського флоту РФ у Криму. Зі свого боку, РФ просувала меседж, що саме російський флот є гарантією проти «територіальних зазіхань» Румунії¹³.

У Румунії переважає погляд на молдаван як на частину румунського народу, а Молдова (історичний регіон Бессарабія) сприймається як територія, анексована Радянським Союзом. Відповідно, намагання РФ утримати Республіку Молдова в зоні свого впливу сприймається негативно.

Румунія на відміну від інших країн Центральної Європи *мени залежна від постачання російських енергоносіїв*, забезпечуючи 80 % своїх потреб завдяки власному видобутку. Це обмежує економічні важелі впливу РФ на внутрішню й зовнішню політику країни. Водночас російські енергетичні компанії присутні на румунському ринку. ПАТ «Лукойл» належить нафтопереробний завод *Petrotel* і мережа з трьохсот АЗС. Російська компанія спільно з румунською *Romgaz* розробляє родовище «Трайидент» на шельфі Чорного моря. Корпорація *ExxonMobil* веде перемовини про продаж «Лукойлу» 50 % своєї частки в проєкті освоєння родовищ глибоководного блоку «Нептун» на румунському шельфі.

Можна виділити три ключових напрями політики Росії щодо Румунії.

По-перше, Москва намагається *послабити позиції Румунії як провідника політики НАТО та США в Чорноморському регіоні*. Головним об'єктом цих зусиль є елементи системи протиракетної оборони, розташовані в країні. Питання ПРО набуло нового значення у зв'язку з виходом США з Договору про ліквідацію ракет середньої та малої дальності (ДРСМД). Відкидаючи звинувачення Вашингтону в порушенні умов Договору, російські представники намагаються довести, що його порушили саме США й НАТО, розмістивши елементи ПРО в Румунії¹⁴.

¹²В МИД заявили об угрозе России от Румынии после размещения там ПРО США. URL: <https://www.interfax.ru/russia/549137> (дата звернення 01.06.2020).

¹³ЧФ спасет Украину от посягательств Румынии. URL: <http://www.bagnet.org/news/society/125611> (дата звернення: 27.05.2020).

¹⁴Комментарий Департамента информации и печати МИД России в связи с заявлением Совета НАТО о ситуации вокруг ДРСМД. URL: https://www.mid.ru/web/guest/situacia-vokrug-dogovora-o-rsmd/-/asset_publisher/ckorjLVikS61/content/id/3499603 (дата звернення: 27.05.2020).

Росія вживає інформаційних заходів, спрямованих на *підриєв єдності румунського суспільства щодо сприйняття агресивної політики РФ*. Оскільки проросійські настрої у країні відсутні, російська пропаганда в Румунії набуває більш витончених форм: експлуатуються теми «традиційних» цінностей, уніонізму (приєднання Молдови до Румунії) тощо. Політичний радник Посольства США в Бухаресті Девід Шлефер в інтерв'ю румунським медіа висловив стурбованість тим, що Росія прагне розділити румунське суспільство.

У березні 2019 року адміністрація соціальної мережі *Facebook* заявила про те, що нею було закрито понад 300 фейкових сторінок, зокрема 31 сторінка з румунських акаунтів, «які вводили в оману користувачів соціальних мереж».

По-друге, прагнучи не допустити можливого об'єднання Румунії з Молдовою, Російська Федерація проводить масовану інформаційну кампанію в медіа й соціальних мережах, спрямовану на дискредитацію цієї ідеї. Румунській тезі про молдаван як частину румунського народу та уніонізм як рух, що обстоює об'єднання Румунії та Молдови в єдину державу, російська сторона протиставляє аргументи на користь існування окремих від румунської молдовської нації та мови.

На рубежі ХХ – ХХІ ст. уніоністський дискурс був активно присутній у політичному житті Румунії. Наразі популярність його дещо зменшилася і в Румунії, і в Молдові, однак ці ідеї й надалі є достатньо популярними. Зокрема, згідно із соціологічним опитуванням, за об'єднання двох країн висловлюються 34 % населення Молдови та близько 68 % населення Румунії¹⁵. Ідеї «молдовенізму», що їх підтримує Росія, поширені серед частини молдовської еліти та населення країни, вони активно пропагуються частиною молдовських медіа. Крім того, гіпотетичні перспективи об'єднання Румунії і Молдови використовують проросійські сепаратисти, щоб виправдати створення Придністровської Молдавської республіки.

По-третє, Росія намагається грати на українсько-румунських протиріччях з метою послаблення взаємодії між двома державами у сфері безпеки та протидії російській експансії. Зазначимо, що в українсько-румунських відносинах існує низка непорозумінь, передусім у гуманітарній сфері. Йдеться, зокрема, про застосування Закону України «Про освіту» та мовного законодавства тощо. Виступаючи з критикою українського освітнього й мовного законодавства, Росія намагається позиціювати себе як захисницю не лише російськомовного населення, а й усіх інших національних меншин, включаючи румунську.

Також до неврегульованих двосторонніх проблем належать функціонування глибоководного каналу «Дунай – Чорне море» на українській території й конкуренція українських і румунських судовласників на ринку перевезень річкою Дунай.

Російські медіа та експерти активно експлуатують стереотипи та фобії населення України, особливо прикордонних з Румунією областей. Постійно поширюється теза про те, що Румунія бажає приєднати південні райони Одеської (Бессарабію) та

¹⁵Inscop: 67,9% dintreromânisuștinunireacu Republica Moldovapână în 2018. URL: https://www.economica.net/inscop-67-9pre-dintre-romani-sustin-unirea-cu-republica-moldova-pana-in-2018_104833.html (дата звернення: 27.05.2020).

Чернівецької областей (для чого, зокрема, використовується факт надання румунського громадянства жителям цих регіонів), перебільшується вплив уніонізму на румунську зовнішню політику.

Водночас початок російської агресії проти України дозволив перезавантажити українсько-румунські відносини й налагодити конструктивну співпрацю у сфері безпеки. Слід визнати, що, попри наявні спірні питання, Румунія наразі є об'єктивним союзником України на Чорному морі щодо протидії російському експансіонізму.

5. ПОЛІТИКА РОСІЇ ЩОДО УКРАЇНИ, ГРУЗІЇ ТА МОЛДОВИ

З часу агресії Росії проти Грузії 2008 року безпекова ситуація на пострадянських територіях навколо Чорного та Азовського морів дедалі погіршується. Коло невідконтрольних національним урядам територій (Придністров'я, Абхазія, Південна Осетія) розширилося через дії РФ у Криму й на Донбасі. Зростають ризики виникнення нових збройних конфліктів із застосуванням потужної зброї, включно з ядерною.

Основний меседж РФ для сусідніх держав полягає в тім, що саме Росія є гарантом відносної стабільності в проблемних регіонах, її усунення з архітектури чорноморської безпеки неминуче призведе до різкого зростання регіональної напруженості й розморожування конфліктів.

РФ продукує нестабільність у пострадянських державах, створюючи та забезпечуючи функціонування квазідержавних утворень («ПМР», «ДНР», «ЛНР», Абхазія, Південна Осетія), докладаючи зусиль щодо їх міжнародної легітимації. Зокрема, йдеться про визнання Абхазії та Південної Осетії окремими державами як союзниками або в обмін на отримання економічної допомоги. Москва прагне використати ці проксі-утворення для політичного тиску на держави регіону, їх дестабілізації, утримання від інтеграції у західні структури.

Іншим джерелом збереження російського впливу є прагнення консервації олігархічних корумпованих режимів у державах регіону, спроби «експорту» олігархічного укладу назовні (зокрема, у Болгарію й Румунію).

Дії Росії свідчать про те, що Москва реалізує в Азово-Чорноморському басейні стратегію *поступового обмеження доступу до моря для пострадянських країн Причорномор'я* з метою отримання конкурентних переваг, збільшення важелів тиску на ці країни та перетворення їх на *failed states*.

Метою російської політики в Чорноморському регіоні є закріплення його як власної сфери впливу. Реалізуючи досвід 2014-2019 рр., Москва може здійснити спробу блокування чорноморських портів України, використовуючи, зокрема, газові платформи в Чорному морі, захоплені 2014 року.

У вересні-жовтні 2020 року РФ проведе масштабні стратегічні командно-штабні навчання (СКШН) «Кавказ-2020». У них планується задіяти близько 100 бойових кораблів і суден забезпечення. Метою таких навчань є відпрацювання великої міжвидової військової операції на південному та південно-західному театрах воєнних дій

(за участі Чорноморського, Балтійського, Північного флотів та Каспійської флотилії). Досвід 2014 року свідчить, що такі навчання за сприятливих для агресора умов можуть бути прикриттям для початку наступальної операції.

Окремою метою *російської політики щодо Грузії, України та Молдови є запобігання розширенню присутності НАТО в Чорному морі* через скорочення співпраці Альянсу із зазначеними країнами.

5.1. Росія та Республіка Молдова: прагнення зберегти у сфері впливу

Основною метою політики Російської Федерації щодо Республіки Молдова є прагнення зупинити курс цієї країни на європейську інтеграцію та залишити її у сфері свого впливу.

Частина території Молдови (лівобережжя Дністра й м. Бендери) контролюється невизнаною Придністровською Молдавською республікою (ПМР), яка виникла за сприяння Росії та отримує з її боку економічну й політичну підтримку. На території Придністров'я розташований *російський військовий контингент* – Оперативна група російських військ (ОГРВ), що частково бере участь у складі миротворчого контингенту поряд із молдовськими та придністровськими військовослужбовцями. Російські військові залишаються в Придністров'ї, незважаючи на взяті РФ під час Стамбульського саміту ОБСЄ 1999 року зобов'язання вивести особовий склад та озброєння до 2001 року.

Росія також намагається впливати на політику Молдови через *Автономне територіальне утворення Гагаузія (АТУ Гагаузія)*.

РФ очолює рейтинг країн, які приймають *мігрантів і робітників з Молдови*, фінансові надходження від яких залишаються для країни одним з важливих джерел надходження валюти.

Зберігається залежність Молдови *від постачання російських енергоносіїв*. Без Придністров'я країна споживає 1,13 млрд куб. м російського газу. ВАТ «Газпром» є найбільшим акціонером АТ *Moldovagaz* з часткою 50 %, ще 13,44 % акцій належить владі невизнаної ПМР, але вони також передані в управління «Газпрому».

Зберігається певна *залежність молдовської економіки від експорту товарів* на російські ринки. Останніми роками спостерігається скорочення молдовського експорту до Росії, переважно через обмежувальні заходи з боку РФ. Отже, питання допуску молдовських товарів на російські ринки має відверте політичне забарвлення й пов'язується із зовнішньополітичним курсом країни.

Високим є рівень *інформаційно-культурної присутності* Росії у Молдові. Більшість населення Молдови володіє російською мовою, що забезпечує доступність для нього російських інформаційних і культурних продуктів. Крім того, Православна церква Молдови є самоврядною частиною Російської православної церкви. Бессарабська митрополія Румунської православної церкви за кількістю церков і парафіян суттєво поступається Російській православної церкві.

Росія намагається впливати на зовнішню та внутрішню політику Молдови за допомогою комплексу політичних, економічних та інформаційних заходів. Основним з них є *надання політичної підтримки партіям і політикам, які лояльно ставляться до Росії*. Останніми роками на роль основної проросійської сили претендує Партія соціалістів Республіки Молдова (ПСРМ), голова якої Ігор Додон у 2016 році був обраний президентом країни.

Одним із значних важелів впливу залишається *придністрівське питання*. Не визнаючи ПМР офіційно, Росія підтримує її військовими, економічними й дипломатичними засобами. РФ є учасником Постійної наради з політичних питань в рамках переговорного процесу з придністрівського врегулювання у форматі «5+2», в якому Молдова та Придністров'я є сторонами, а Росія, Україна, США, ЄС та ОБСЄ – посередниками.

Попри тривалий переговорний процес, обговорення політичного статусу Придністров'я у складі Молдови досі не відбулося. Періоди інтенсивних перемовин і впровадження «малих кроків», що стосуються переважно економічної і соціальної сфер, змінюються періодом охолодження.

Стратегічною метою Росії у процесі врегулювання є нав'язування Молдові такої моделі реінтеграції країни (федералізація, «широка автономія» Придністров'я), яка унеможливила би її подальший рух у бік ЄС. У разі «успіху» прагнень РФ буде створено прецедент для врегулювання інших конфліктів, зокрема війни на Донбасі. У Молдові Російська Федерація прагне реалізувати зазначений сценарій через прихід до влади в країні проросійських сил.

Економічними важелями впливу на політику Молдови є різноманітні економічні інструменти, як *торгівельно-економічні санкції, так і фінансова підтримка*. Так, у квітні 2020 року було ухвалено угоду між Молдовою та РФ щодо кредиту на суму 200 млн євро. Попри ратифікацію парламентом Молдови, Конституційний суд країни визнав її неконституційною. Однією з претензій до угоди став пункт, за яким Молдова брала зобов'язання не лише за державним кредитом, а й за приватними кредитами молдовських компаній, отриманих у російських банках.

5.2. Російська політика щодо Грузії: агресія та «м'яка сила»

Чорноморська політика Грузії спрямована на відновлення територіальної цілісності держави та отримання членства в НАТО та ЄС. У Концепції національної безпеки Грузії 2011 року¹⁶ вказується, що статус Чорноморської держави є важливою частиною її європейської ідентичності. Також він посилює потенціал Тбілісі щодо участі в багатосторонніх регіональних об'єднаннях, зокрема щодо розбудови транзитного коридору з Центральної Азії та Каспію до Європи. Національна воєнна

¹⁶National Security Concept of Georgia. URL: <https://mod.gov.ge/uploads/2018/pdf/NSC-ENG.pdf> (дата звернення: 15.05.2020).

стратегія Грузії 2014 року¹⁷ наголошує на готовності Тбілісі здійснювати активну політику сусідства з метою нормалізації безпекового клімату в регіоні. Її інструментом є розвиток двосторонніх відносин з місцевими країнами-членами й партнерами НАТО. Грузинська «Біла книга» на 2017-2020 рр.¹⁸ підкреслює прагнення Грузії використовувати свій статус учасника Програми розширених можливостей Альянсу для посилення практичної діяльності євроатлантичної спільноти в Чорноморському регіоні, спрямованої на захист його безпеки та стабільності.

Чіткий прозахідний курс Тбілісі викликає негативну реакцію в Москві та впливає на характер *російсько-грузинських відносин*. Вони мають конфронтаційний характер, спричинений російською збройною агресією 2008 року й послідовними спробами РФ впливати на грузинську політику. Втім, правляча партія «Грузинська мрія», очолювана Б. Іванішвілі, декларує прагматичну готовність до нормалізації відносин з Росією, не відмовляючись від вимог щодо деокупації грузинських територій (Абхазія, Південна Осетія). На практиці грузинська влада намагається уникнути протистояння з Росією. Протягом останніх років реалізується курс на відновлення економічних відносин з РФ.

Ключовою метою *російської політики щодо Грузії* є недопущення інтеграції Тбілісі в європейські та євроатлантичні структури, повернення держави до російської зони впливу. Ця політика спрямована не тільки на посилення позицій РФ у регіоні, а й на демонстрацію провалу відмінного від запропонованого Росією шляху розвитку для пострадянських держав. У реалізації своїх цілей в Грузії Кремль використовує комплексний підхід, що поєднує традиційний *силовий формат з інструментами гібридної агресії* та елементами «м'якої сили».

Після завершення війни 2008 року Російська Федерація використовує *військовий компонент* для підсилення політичного тиску на Тбілісі. Ключовою є військова присутність РФ на окупованих грузинських територіях. На російських базах в Абхазії та Південній Осетії дислокуються дві мотострілецькі бригади (близько 7 тис. військовослужбовців, які мають на озброєнні 80 танків Т-90А та Т-72, 240 БТР та БМП, ствольну та реактивну артилерію)¹⁹.

Цей контингент разом з російськими військами на кордоні з Грузією демонструє готовність Москви до застосування воєнної сили проти Тбілісі в будь-який час. Ефект посилюється завдяки збільшенню кількості навчань російських військ на окупованих територіях і поблизу грузинських кордонів. *Російські війська та проксі-угруповання продовжують застосовувати тактику «повзучої окупації» грузинської території*, поступово просуваючи пости й загородження вглиб грузинської території.

У *політичній площині* Кремль надає підтримку партіям і громадським організаціям, що тією чи іншою мірою висловлюються за «нормалізацію» двосторонніх відносин за російським сценарієм. Основним меседжем такої кампанії є

¹⁷National Military Strategy (Ministry of Defence of Georgia). URL: <https://mod.gov.ge/uploads/2018/pdf/NMS-ENG.pdf> (дата звернення: 15.05.2020).

¹⁸White Paper 2017-2020 (Ministry of Defence of Georgia). URL: https://mod.gov.ge/uploads/archive/2017/mais_2017/PDF/whitepapereng2017.pdf (дата звернення: 15.05.2020).

¹⁹Видання *Military Balance* підтверджує наявність в Абхазії зенітно-ракетних комплексів С-300 та гелікоптерів. Водночас не наводить дані щодо кількості одиниць цього озброєння в регіоні (Див.: The Military Balance. 2020. P. 208.)

відмова від «примарних» переваг євроатлантичної інтеграції на користь більш реальних добросусідських відносин з РФ, що є економічно вигідними для Грузії та сприятимуть врегулюванню абхазького та південноосетинського питань.

Утім, **результати зусиль Росії на цьому напрямі залишаються суперечливими**. З одного боку, сучасний стан грузинського політичного середовища демонструє неготовність суспільства до радикальної зміни курсу. Серед відомих політичних фігур лише Н. Бурджанадзе (лідер партії «Демократичний рух – Єдина Грузія») посідає відверто проросійську позицію, але вона користується незначною підтримкою електорату. Результати виборів у Грузії демонструють «токсичність» для суспільства ідеї зближення з РФ. Водночас домінування в грузинській політиці партії Б. Іванішвілі «Грузинська мрія» свідчить про зниження рівня несприйняття Росії грузинським суспільством.

Цьому сприяє й діяльність економічно активної грузинської діаспори в РФ. На її частку припадає значний відсоток закордонних грошових переказів до Грузії, що є ілюстрацією практичної вигоди від нормалізації відносин з Російською Федерацією. Зважаючи на активну економічну діяльність грузинських бізнесменів у Росії, можна говорити про певний вплив на формування еліт, що, своєю чергою, впливає й на політичне середовище Грузії (частина грузинських політиків мають російський бізнес-бекграунд).

Росія активно застосовує **економічну співпрацю** як інструмент впливу на Тбілісі. Кремль використовує позитивні наслідки поглиблення економічних відносин для добробуту населення Грузії як аргумент щодо доцільності подальшого зближення. Але за першої необхідності РФ демонструє готовність завдати удару ключовим галузям грузинської економіки (сільське господарство, туризм) за допомогою санкційних обмежень.

Так, заборона на пряме пасажирське авіаційне сполучення між країнами, запроваджена влітку 2019 року у відповідь на антиросійські протести в Тбілісі, завдала суттєвого удару туристичній галузі Грузії. Постійно зберігається загроза блокування постачання продуктів харчування з Грузії на російський ринок під приводом їх невідповідності санітарним нормам.

Попри скорочення обсягів прямих інвестицій у грузинську економіку, Росія не залишає й цей елемент впливу на Тбілісі. Останніми роками значно збільшується частка інвестицій з офшорних зон, що може свідчити про переведення російського капіталу в тінь для збереження контролю над ключовими секторами економіки Грузії (енергетикою, реалізацією нафтопродуктів і мінеральних вод, металургією, банківським сектором, харчовою промисловістю).

У **інформаційній площині** Російська Федерація поширює антизахідну риторику, намагаючись зашкодити популяризації євроатлантичних ідей у грузинському суспільстві (останні опитування в Грузії свідчать про те, що підтримка членства країни в НАТО становить понад 70 %). Москва вдається до публікації та поширення аналітичних матеріалів, які під виглядом незалежної експертної оцінки просують проросійські погляди на міжнародну ситуацію, критикують ідею зближення Тбілісі та

Заходу, аргументують доцільність відновлення дружніх відносин між РФ та Грузією на російських умовах.

Основні тези, які просуває російська пропаганда: зростання терористичної загрози для Грузії через зближення із Заходом, загроза традиційним православним цінностям, що їх несе західна ліберальна ідеологія); просування ролі РФ як ключового гравця пострадянського простору.

Одночасно з намаганням сформувати вплив на Грузію, Росія реалізує окрему *політику стосовно окупованих грузинських територій*, що загалом відповідає загальному підходу Москви до різноманітних проксі-утворень, сформованих у регіоні. РФ послідовно намагається інтегрувати ці території у російський простір (юридичний, фінансовий, військовий), поглиблюючи прямий контроль над ключовими аспектами їх функціонування.

Сутність укладених із самопроголошеною владою Абхазії та Південної Осетії домовленостей дозволяє говорити про де факто тотальний контроль Росії над цими регіонами Грузії, попри формальне визнання Москвою їх незалежності. Місцеві військові підрозділи фактично інтегровані в російські військові структури. Економіка цих регіонів повністю залежить від російської допомоги, розвитком їхньої інфраструктури опікується російське Міністерство регіонального розвитку. Компанія «Роснефть» розробляє родовища на континентальному шельфі поблизу узбережжя Абхазії (позбавляючи Грузію значної частини її нафтових запасів).

За цих умов Грузія є природним союзником України в протидії російській агресії у Чорноморському регіоні. З нею доцільно й надалі розвивати співпрацю в безпековій та військовій сферах, зокрема в контексті євроатлантичної інтеграції. Спільною для двох держав є й проблема окупованих територій, що потребує скоординованих заходів на міжнародній арені.

5.3. Чорноморський вимір політики РФ щодо України

Прагнення Росії отримати контроль над доступом України до моря та його природних ресурсів є частиною політики тиску на нашу державу. Її побічними завданнями є привласнення належних Україні природних ресурсів та боротьба проти економічного конкурента у спосіб обмеження *українського транспортного потенціалу*, зокрема перешкоджання роботі морських портів.

РФ чинить тиск на Україну за допомогою передусім військових, економічних і політичних заходів.

Військові заходи полягають у обмеженні можливостей для застосування Україною своїх сил в акваторіях регіону та нарощуванні власного військового потенціалу. *Україна де-факто втратила можливість маневру військових кораблів між Чорним і Азовським морями.*

Ключову роль для закріплення Росією свого домінування в регіоні відіграє Крим. Зростаюча мілітаризація півострова свідчить про *важливість Криму*, насамперед *як плацдарму* для воєнних операцій у Чорному, Азовському та Середземному морях.

З 2014 року кількість особового складу РФ на півострові збільшилась у 2,5 раза, кількість броньованої військової техніки та літаків – у 6 разів, артилерії – у 7, кількість військових кораблів – приблизно удвічі. Крім того, побудова мосту через Керченську протоку й відкриття залізничного сполучення з півостровом полегшує РФ забезпечення й потенційне нарощування озброєнь та особового складу. Головний акцент робиться на розміщенні й створенні інфраструктури для ракетних комплексів (як наземного базування, так і корабельних), а також авіації.

Наразі в Криму в повному обсязі відновлено інфраструктуру для транспортування й зберігання тактичних ядерних боєприпасів та розглядається питання можливого базування дальньої авіації на авіабазі в Гвардійському.

Економічний тиск. Унаслідок окупації Криму, бойових дій на Донбасі та перешкод судноплавству в Азовському морі зупинено міжнародні логістичні проекти у Приазов'ї. Зірвалося створення в Україні транспортних коридорів в обхід Росії у межах проєкту Китаю «Один пояс. Один шлях» (наприклад, «порт Феодосія – Європа»).

У 2014 році РФ захопила українські родовища природних ресурсів у північно-західній частині Чорного моря разом із відповідною інфраструктурою та намагається легалізувати їх експлуатацію. Російська влада ухвалила низку нормативних актів, що юридично закріплюють захоплені родовища у власності РФ. Унаслідок захоплення Україна втратила близько 80 % покладів ресурсів, або 58,56 млрд куб. м природного газу, 1231 тис. т газового конденсату, 2530 тис. т нафти.

З квітня 2018 року РФ зупинила понад 1000 суден, що прямували до портів Маріуполя та Бердянська Керченською протокою або Азовським морем. Середній час штучного утримання цивільних суден у Азовському морі протягом 2019 року склав 37,4 години та має тенденцію до збільшення з початку 2020 року. Результатом є зменшення вантажообігу в цих портах з 7,5 млн т у 2018 році до 6,3 млн т у 2019 році²⁰, при оцінених збитках для обох портів приблизно на 20 млн дол. на рік.

Політичний напрям. РФ прагне використати окуповані райони Донецької та Луганської областей для підтримання зони нестабільності в Україні, інтерпретуючи події як громадянську війну в нашій державі.

Росія в ближчій перспективі не прагне до окупації нових українських територій за кримським сценарієм, натомість вірогідно продовжить використання ОРДЛО з метою радикалізації українського суспільства та ослаблення української державності.

6. ВІДПОВІДЬ УКРАЇНИ НА ВИКЛИКИ РОСІЙСЬКОЇ ЕКСПАНСІЇ

²⁰ <https://dzi.gov.ua/press-centre/news/u-sichni-derzhstyvidor-mmtp-zbilshyv-vantazhoobig-u-pivtora-razy/>
<https://www.blackseanews.net/read/159809>

У проєкті *Стратегії національної безпеки України* 2020 року зазначається, що РФ використовує Чорноморсько-Каспійський регіон як «міст» на Балкани, Середземномор'я, Близький Схід, підживлює тривалі конфлікти та зберігає військову присутність у регіоні. Зростає мілітаризація окупованого Криму. Зберігається загроза вільному судноплавству у Чорному та Азовському морях. Дві чорноморські країни – Грузія й Туреччина – позначені як стратегічні партнери України. Ще одна країна з подібним статусом – Азербайджан – входить до Чорноморсько-Каспійського макрорегіону. Україна декларує розвиток взаємодії з державами – членами НАТО щодо гарантій безпеки в Чорному морі, зберігаючи стратегічну мету вступу до Альянсу. Як зазначено у Проєкті стратегії, Україна – морська і річкова держава. Для реалізації її потенціалу будемо захищати свободу судноплавства, зокрема з використанням міжнародного морського права та військово-морських спроможностей держави, сприяти ефективному використанню ресурсів, розвивати торговельний флот і військово-морські сили.

Чинна *Воєнна доктрина України* від 24 вересня 2015 року відносить «невирішеність питань щодо розмежування державного кордону України в акваторії Чорного і Азовського морів» до воєнно-політичних викликів, що можуть перерости в загрозу застосування військової сили проти України. Особлива увага приділяється «обороні десантно небезпечних ділянок Чорноморського і Азовського узбережжя». Відродження військово-морського потенціалу держави, розвиток ВМС України має на меті забезпечити оборону берегової лінії Чорного та Азовського морів, виключної (морської) економічної зони, а також дозволити Україні долучатися до міжнародних операцій НАТО і ЄС.

Кремль активно прагне визнання регіону як буферного простору («зони *in between*»), що створює передумови для поширення Росією свого впливу в ньому, і намагається перешкоджати реалізації будь-яких регіональних ініціатив, якщо РФ не бере в них участі. Крім того, Москва намагається використати міжнародні майданчики для легалізації окупації українського Криму.

Розвиток сучасних технологій, що сприяють відносному здешевленню військової продукції та дозволяють збільшувати дальність і точність систем ураження, відкриває можливість для України **забезпечити стримування в Чорному і Азовському морях, не володіючи сумірним з російським потенціалом**. Відповіддю України має стати створення аналогічних російським власних зон заборони і обмеження доступу (A2/AD). Основою таких зон буде ударне ракетне озброєння наземного і морського базування, системи аналізу надводної і повітряної обстановки. З цією метою Україна визначає одним із пріоритетів переозброєння ЗСУ розгортання протягом найближчих 5–10 років протикорабельних крилатих ракет типу «Нептун» наземного базування.

Україна має застосовувати наявні **інструменти субрегіональної двосторонньої і багатосторонньої взаємодії**, а також ініціювати створення нових інструментів для ефективної протидії планам домінування РФ у басейні Чорного моря.

Чорноморський регіон не має власних суто безпекових ініціатив, а тому **ключовою організацією, здатною збалансувати російський воєнний потенціал, є НАТО**. Налагодження систематичної військово-політичної співпраці з Туреччиною, Румунією та Болгарією, консультації з ініціативою «Бухарест 9» (об'єднує держави східного флангу НАТО), інтенсифікація практичної військової співпраці з Грузією та Молдовою сприятимуть забезпеченню національних інтересів України в регіоні.

Стратегія України в Чорноморському регіоні має полягати в забезпеченні власного безперешкодного доступу до моря та використання його ресурсів для розвитку за умов викликів, пов'язаних з російською експансіоністською політикою. Для її реалізації Україна має виступити з низкою ініціатив практичного спрямування та вжити комплекс конкретних заходів.

Основні заходи та ініціативи подано нижче.

Зміцнення оборонного потенціалу й військової співпраці зі стратегічними партнерами й країнами ЧР

1. Запропонувати НАТО розглянути можливість залучення України до розроблення Стратегії Альянсу в Чорноморському регіоні, а також активізувати участь України в заходах щодо оцінювання безпекової ситуації у регіоні.

2. Активізувати співпрацю із США, Великою Британією, Францією, Німеччиною, Канадою, Польщею, іншими країнами щодо подальшого розвитку ВМС України: поповнення бойового складу кораблями та засобами, навчання та підготовки особового складу, розроблення стратегій, програм, планів застосування тощо.

Продовжити співпрацю із США щодо отримання вживаних морських платформ, таких як катери типів *Island* та *Mark VI*. Розглянути можливість закупівлі вживаних морських платформ для нарощення корабельно-катерного складу ВМС України, насамперед ракетних катерів і тральщиків.

3. При проведенні консультацій із США та зацікавленими країнами НАТО активно порушувати питання важливості розширення їхньої військово-морської присутності в Чорному морі. Можливою метою може бути залучення ВМС ФРН, військовий корабель яких регулярно присутній у Егейському морі. Вжити заходів щодо створення єдиної системи висвітлення та аналізу надводної і повітряної обстановки в басейнах Чорного і Азовського морів.

4. Ініціювати створення постійного військово-морського з'єднання (ВМС України, Румунії та Болгарії) для спільного патрулювання в Чорному морі. Як варіант започаткувати в Чорному морі спеціальний військово-морський формат «операції з підтримання свободи судноплавства» для патрулювання міжнародних морських шляхів у Чорному морі.

5. Запропонувати укласти двосторонні угоди щодо військово-політичної та оборонної співпраці між Україною та Грузією, Україною та Румунією, Україною та Молдовою (за сприятливої внутрішньополітичної ситуації в цій країні) з чітко визначеними сферами практичної співпраці (планування, реагування, технології тощо) за моделлю укладеної 2 грудня 2016 року Генеральної угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща.

6. Розглянути можливість створення нових багатонаціональних спільних військових підрозділів за участю ЗС України та Грузії з метою досягнення їх сумісності, бойового злагодження й наближення до стандартів Північноатлантичного альянсу.

Як варіант розглянути можливість створення спільного українсько-грузинсько-молдовського центру обміну військовим досвідом і майданчика для міжнародних навчань, куди можна було би залучати не лише Грузію чи Молдову, а й країни НАТО (чорноморські та нечорноморські).

Протидія спробам РФ перетворити басейни Чорного та Азовського морів на «сіру безпекову зону»

1. Забезпечити постійний моніторинг безпекової ситуації на Чорному та Азовському морях. З метою запобігання воєнним інцидентам і зниження напруженості ініціювати створення спеціалізованого форуму для представників військово-морських сил держав регіону (використовуючи досвід і модель Венеціанського форуму ОБСЄ для Середземного моря), функціонал якого стосуватиметься обговорення подій і ризиків у регіоні. Запропонувати румунським або болгарським партнерам розмістити на їхній території подібний спеціалізований форум ОБСЄ (м. Констанца, Румунія або м. Варна, Болгарія).

2. Актуалізувати питання безпеки судноплавства в Чорному морі через агресивні дії Російської Федерації, привертати увагу до нинішнього статусу Керченської протоки, фактичного привласнення Азовського моря Росією. Уваги потребує й використання Росією українських економічних зон у Чорному морі як можлива причина дестабілізації суспільно-економічної обстановки, зокрема в південних регіонах України. Варто просувати у порядок денний ОБСЄ створення спеціальної групи з питань Чорного та Азовського морів (як аналог Балтійської групи ОБСЄ), мета роботи якої полягатиме в моніторингу ситуації та напрацюванні кодексу поведінки з метою попередження воєнних інцидентів.

3. Звернутися до Міжнародної Морської Організації з пропозицією запровадити постійний моніторинг свободи судноплавства в акваторіях Чорного та Азовського морів.

4. Вжити всіх передбачених міжнародним правом заходів для встановлення морського кордону з Російською Федерацією. Вивчити можливість застосування проти Російської Федерації умовно «примусової» погоджувальної процедури, передбаченої підпунктом і) пункту а) частини 1 статті 298 та розділом 2 Додатку V Конвенції ООН з морського права від 10.12.1982 р.

Розвиток відносин з країнами Чорноморського регіону

1. Поглиблювати стратегічне партнерство з **Туреччиною**, акцентуючи увагу на:

- забезпеченні позиції Туреччини щодо невизнання окупації Криму, захисту прав кримськотатарського народу на окупованих територіях тощо;

- активізації роз'яснювальної роботи серед представників турецького політикуму та експертного середовища, спрямованої на висвітлення деструктивної ролі російської політики для стабільності Чорноморського регіону;

- інтенсифікації безпекового партнерства в тристоронньому форматі (Україна – Туреччина – Азербайджан) з перспективами його договірної оформлення, маючи на меті перетворення такого партнерства на чинник стабілізації Чорноморсько-Каспійського простору;

- продовженні співпраці у військово-морській сфері (тренування українських військових моряків (зокрема, за допомогою інфраструктури Навчального центру ВМС Туреччини «Йилдизлар»), розвитку практичної взаємодії (завдяки участі в багатонаціональних навчаннях *Sea Breeze*, проведенню тренувань *PASSEX*).

Взаємний інтерес має обмін інформацією стосовно ситуації в акваторії Чорного моря.

2. Розвивати стосунки з **Румунією** за такими напрямками:

- відкриття нових пунктів перетину державного кордону в Чернівецькій, Закарпатській, Одеській областях з метою спрощення логістичних зв'язків (зокрема, започаткування роботи паромної переправи Орловка – Ісакча) та інтенсифікації двосторонніх контактів;

- посилення співпраці з питань інформаційної та кібербезпеки, захисту критичної інфраструктури, безпеки судноплавства, реагування у надзвичайних ситуаціях;

- посилення гуманітарного складника двосторонніх відносин, зокрема збільшення культурної присутності України в Румунії і Румунії в Україні, налагодження зв'язків між навчальними та дослідними установами.

3. Здійснювати проактивну політику щодо **Грузії** та **Молдови**, пріоритетами якої мають стати:

- формування консолідованої позиції України, Грузії та Молдови як країн, що постраждали від російської агресії;

- підтримка ініціатив щодо виведення російських військ та озброєнь з окупованих частин Грузії та Молдови – Південної Осетії, Абхазії, Придністров'я, а також зміни формату миротворчої місії у Придністров'ї з військової на цивільну під контролем міжнародних структур;

- обмін досвідом з Молдовою та Грузією стосовно реалізації політики деокупації та реінтеграції, розв'язання проблем внутрішньо переміщених осіб;

- протидія спробам Російської Федерації нав'язати модель реінтеграції Придністров'я, яка б унеможливила подальше просування Молдови шляхом європейської інтеграції;

- створення умов для диверсифікації джерел постачання енергоносіїв і зменшення енергетичної залежності від Російської Федерації;

- спільна протидія деструктивним інформаційним впливам РФ.

4. У контексті розвитку відносин з **Болгарією** пріоритетними визначити такі напрями:

- розвиток співпраці у сфері безпеки, зокрема інформаційної, з метою протидії російським інформаційним впливам та розвідувальній діяльності;
- збільшення присутності в болгарському інформаційному просторі;
- зміцнення гуманітарних зв'язків, насамперед між вищими навчальними закладами, науковими установами та громадськими організаціями, заохочення болгарських дослідників до вивчення політики та історії України.

Активна позиція України в регіональних форумах

1. Прагнути наповнити порядок денний регіональних міжнародних форумів, в яких бере участь РФ: ОЧЕС, Чорноморська Комісія, Дунайська Комісія; мати за мету забезпечити засудження російської агресії учасниками цих форумів.

2. Запропонувати включити до порядку денного роботи ГУАМ безпековий компонент із системним обміном досвідом та реалізацією спільних проєктів у сфері деокупації та реінтеграції територій, підтримки внутрішньо переміщених осіб. Запропонувати проєкти взаємодії у сфері кібернетичного захисту, кризового менеджменту, швидкого реагування, попередження гібридних загроз тощо.

Реалізація регіональних дослідних проєктів та ініціатив

1. Запровадити взаємодію між профільними науковими та аналітичними організаціями причорноморських країн (Україна, Молдова, Румунія, Грузія) щодо обміну інформацією з безпекових питань і раннього виявлення криз.

2. Вивчити можливість створення «Чорноморської лабораторії дослідження гібридних загроз» за зразком центрів передового досвіду НАТО. Залучити донорське фінансування зацікавлених країн Альянсу, що будуть ймовірними бенефіціарами роботи Лабораторії. Звернутися до Європейського центру протидії гібридним загрозам з пропозицією підтримати зазначену ініціативу.

Активна політика України в Чорноморському регіоні, зокрема з використанням регіональних ініціатив, потенційно посилить вплив нашої держави на регіональному рівні та її спроможність стримувати агресію.